

За книгата:

Магдалена Костова-Панайотова. *По шевове на литературата (между Изтока и Запада – граници и идентичности)*. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2021 [Magdalena Kostova-Panayotova. *Along Literature's Sutures (between East and West – Borders and Identities)*. Blagoevgrad. Neophite Rilski University Press, 2021]

Евдокия Борисова, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ /
Evdokiya Borisova, Konstantin Preslavsky University of Shumen

„Изтокът е изток, Западът – запад и те никога не ще се срещнат.“ Тези думи на Ръдиард Киплинг са в състояние категорично да амбицират или обезсърчат всеки компаративист. Излязлата в есента на миналата година нова книга на Магдалена Костова-Панайотова „По шевове на литературата (Между Изтока и Запада – граници и идентичности)“ демонстрира пристрасно четене на културите на балканския, блискоизточния и далекоизточния ареал, като настоява за продуктивната им среща в европейските и американски традиции на изящното слово на литературата. А тя, литературата, от Аристотелево време още е огледало на менталността, философията, бита и всекидневието, където се оглежда представата ни за света. В литературната творба се проектират образите и сюжетите на глобалното мултикултурно пространство, в което живеем, а то е проникнато от противоречия, противоборства и вражди.

Оптимистичната перспектива е, че изкуството ще ги смири, уталожни и уравни. За да живеем заедно добре, трябва да се познаваме; за да съчиним и разчетем общия сюжет на съществуването си, трябва да умеем да срещаме и напасваме шевовете на свои и чужди литературни кройки. Разчитам уместното заглавие на тази книга като двойствено послание, а именно: шевовете са границите на четенето и възприемането на литературната творба, но те са и различните представи за това що е роман, пътепис, документалистика и публицистика, поезия, дневник. Уви, мина времето както на позитивизма, така и на формализма и категоричните структурални формулировки, оказа се, че не всички сме излезли изпод шинела на Гогол. А жанровите таксономии днес могат да си позволят лукса да бъдат по-обтекаеми и това никак не е лошо. Мисля, че това внушение, далеч не като деконструктивистична претенция, но все пак се прокрадва между редовете на тази книга и това, признавам, твърде много ми харесва. Другото е безспорно и видно с просто око в културологичен и геополитически план: онова, което не могат да постигнат политиката, икономиката и медиите, го прави литературата. Медиатори в този процес са т.нар. „кроскултурни писатели“ (М. Костова-Панайотова): личности с двойно и тройно културно поданство, носители на смесен генотип, на множественост на паметта и езиковите кодове. Те именно са типичните преносвачи на култура, преодоляващи граници, паралели и меридиани, стереотипи и съмнения, предразсъдъци и клишета.

Изтокът и Западът никога не ще се срещнат, констатира с имперска самомнителност Киплинг. За щастие, а може би за ужас (имайки предвид последните две години от живота ни) те никога не са се разделяли. И тази заедност се оказва интересна, плодотворна, предизвикателно деконструираща и... опасна за здравето. Дали надеждата ни за здравето на литературата в бъдеще е тъкмо в писателите мултикултуралисти, мигранти и изгнаници? Доколко съвременната литературна ситуация се е изчерпала и ние отново сме вперили Шпенглерови надежди в Изтока с главно или с малко „и“? Доколко ориенталистският ни оптимизъм се съчетава с оксиденталисткия скепсис спрямо вестернизацията на културите и онова, което сме свикнали да наричаме „прогрес“? Доколко понятия като „емигрантска“, „постколониална“, „национална“ литература още са актуални през 2021-2022 година, на чийто хоризонт все по-ясно се проектира силуетът на едно хипотетично бъдеще? Неговата картина е обезнадеждаваща: самозатварящи се държави, общества и култури; ограничаване на емигрантски потоци и пътуващи хора; чудовищен икономически, социален, демографски и

културен реванш на бившите колонии спрямо упадащите метрополии. Дали въобще може все още литературата да се мисли през призмата на ксенологията – на ценността на различието и другостта; на расовия, религиозен, политически и хабитуален консенсус? Как в началото на третото десетилетие на XXI век би могло да се реабилитира понятието „мултикултурализъм“? Релативизмът или консерватизмът ще надделеят? Настоящата книга гравитира около тези проблеми, макар и те да не са литературни.

Двете големи катастрофи (от 2001 и 2015 г.), които вече преживя нашият, оказал се така крехък XXI век, роди своите подобаващи литературни сюжети: достатъчно е да разгърнем Ориана Фалачи (*Ярост и гордост, Апокалипсис*), Орхан Памук (*Гневът на прокълнатите*) и Мишел Уелбек (*Подчинение*). Сюжетът на третата катастрофа (от 2020 г.) вече се пише и снима... Имам предвид последния роман на Орхан Памук *Veba Geceleri* (*Чумни ноци*). Също и мигновената реакция на киното, което тръгна в крачка да осмисля връхлетялата ни нова чума, да предвижда следващи чуми и катастрофи, заключвайки ги в апокалиптични сюжети (сред най-новите е *Don't look up* на реж. Адам Маккей). Литературата, както може да се очаква, е помъдра и умерена от иначе по-смелото и безпардонно кино, което обаче в настоящия пример продължава да върви по инерцията на европо-американо-центризма. А именно – решенията за съдбата на света ги взема неизменно Западът, той излъчва и добрите герои (спасителите в *Armagedon*), и лошите идоли (идиократите в *Don't look up*). Изтокът, Северът и Югът са неми наблюдатели, просто фон на западните илюзии.

През 1899 г. Ръдиард Киплинг пише книгата си *Бремето на белия човек*, в която обяснява цивилизаторската мисия на англосаксонците, а по-късно, само няколко години преди Голямата война, през 1907, той, обявен за критик на колониалната политика, но иначе изпълнен с колониално самочувствие, ще получи и Нобеловата награда за литература. Днес книга с такова заглавие категорично не може да излезе просто защото словосъчетанието „бял човек“ е табу. И не само. Лицемерният новговор на политическия либерализъм и мултикултурализъм стигматизира и още думи: като „жена“, „съпруг“, „дете“, „баща“, „семејство“. Неслучайно литературата на мултикултурализма и постколониализма се свързва с митовете и утопиите. А литературата, която не се определя като мултикултурална, преживява тежки дни, езикът ѝ, идеите ѝ са подложени на отрицания, дори преследвания. Да си спомним какво се случи с имиджа на Петер Хандке. А представете си как и кога някому ще хрумне безумната идея да номинира за Нобелова награда Мишел Уелбек?

Книгата на Магдалена Костова-Панайотова не се страхува да подхване темата за мулти-и кроскултурните тенденции в световния литературен процес именно сега. Авторката целенасочено, провокативно, аргументирано изгражда своята концепция, вглеждайки се в „шевовете на литературата“ днес. Нейната дреха е разкроена в устойчивите представи за националност – език, памет, общопреживяно, исторически наратив, традиция, литературен канон. В прекрояването на новия литературен „шинел“ на света по шевовете (разбирай границите, сглобките, пределите, дори маргиналиите) безспорно е най-интересно. Ако разпориш шевовете на старата избеляла дреха, по тях ще видиш съхранения цвят на плата. Шевовете са страж и памет, те са и коректив. Понякога поддават, но друг път не, те са най-устойчивото, неразкъсваемо място, което стабилизира пространствата, дава им възможности и перспективи за действие, прекрояване, реванш. Шевовете са най-креативният детайл в конструирането на цялото. Възможно ли е цялото? Има ли такова нещо като „световна литература“ днес?

Метафората „шевовете на културата“, принадлежи на Хоуми Баба, а авторката Магдалена Костова-Панайотова разгръща и оркестрира неговата антропологична теза в особено опасното поле на съвременната литература, тръгвайки смело от Изток към Изток, а именно: от Балканите към Далечния Изток. В непрестанните заминавания от- и завръщания към традициите и аксиологическите парадигми на Запада, литературата векове наред си задава въпроси.

Сред авторите в обсега на изследователското внимание на М. Костова-Панайотова в първата част на книгата са „близките непознати“ автори: Орхан Памук, Милорад Павич, Дубравка Угрешич, Драгослав Михайлович, Данило Киш и др. Във втората част се разполагат „далечните непознати“ от изтока: Йоко Тавада, Кадзуо Ишигуро, Франсоа Чън, Видияхар Найпол, Хамид Курейши, Салман Рушди, Анна Мой, Амин Маалуф, Майкъл Ондатджи и др. Изследването буквално зашеметява с обилие от автори и творби, с богато жанрово и тематично многообразие, което в определен момент има опасност да се превърне от предимство в опасен риф за съзнанието (признавам – и самочувствието) на читателя. Но подобно обилие от материал успява да организира интерпретациите и историческите обзори в комплексни тематично-проблемни ядра, обозначени в отделните глави: „идеята и пътищата на идентичността“, „всички сме мигранти във времето“, „миналото е чужда страна“, „долу фамилията имена“, „палимпсестът или изковаването на аза“, „невъзможното бягство“, „в чужда страна“, „живот между световите“, „там, където Изтокът е Запад“. Освен безспорната познавателна и

образователна стойност на тази книга трябва да изтъкнем и нейната концептуална енергия да открива общи места, да прокарва логически нишки, да сплита асоциативни вериги, да проблематизира близки и далечни контексти. Някои от текстовете и авторите се вкарват в литературоведска употреба за първи път у нас.

Още в самото начало в съзнанието на четящия прозвучава въпросът: какво сме ние на Балканите – граница или лоно? И след него въпросите заваяват. Можем ли да се доверим на литературната география според цивилизационната карта на Фернан Бродел и да чертаем магистрали на кроскултурните процеси, които протичат днес в литературата? Коя е отправната точка в културния глобус на един балканец, на един иранец, на един индиец, на един японец? (Впрочем искам да вметна извън контекста на настоящата книга, великолепна представа за кроскултурност предлагат пътеписите, есетата и романите на Илия Троянов, автор, който не се страхува да бъде и комсомолитен, и по български злободневен; писател, с когото съвременната немска литература много се гордее, за българската не съм сигурна.) По какъв начин оправяме бъркотията в главите си, потъвайки в проблематиката на емигранта-писател с двойно и тройно културно поданство, който е в състояние да определи като „западна“ дори руската литература? В каква степен европоцентризмът е замъглил съзнанието ни в усещането на световните културни и литературни процеси? (Все пак земята е кръгла, нали?) Тук, към множеството интересни примери в настоящата книга бих добавила и един свой, любим: това е симптоматичният случай Азар Нафизи (*Да четеш Лолита в Техеран, Република на въображението*), иранката, която никога не се определи като „американка от ирански произход“, но която дефинира английската и американската литература като общност на такива автори като Марк Твен, Скот Фицджералд, Хенри Милър, Джейн Остин, Владимир Набоков и Йосиф Бродски.

Въпросът, който не ме оставя безразлична, четейки книгата на Магдалена Костова-Панайотова, е доколко и как си представяме „кроскултурността“ днес? Дали като произход, езикови стратегии, специфична тематика и проблематика, социална и политическа ангажираност? И как точно мултикултурализмът борави с понятията: естетическа ценност, норма и вкус? Тук, с риск да бъда заподозряна в консервативно тесногърдие, искам да си призная, че интерпретацията на романа „Кучешка невеста“ от Йоко Тавада ми дойде малко в повече, явно мисловните стереотипни нагласи са нещо непреодолимо. И понеже не мога да задам този въпрос на Мукаржовски, го задавам на Магдалена Костова-Панайотова, като

разсъждавам на глас – дали не са твърде опасни категоричните твърдения, че мулти- и кроскултурните писатели са по-ценни и значими, по-важни и интересни от „другите“? И дали вече не схващаме европейското - в т.ч. и себе си - като „друго“? Трябва ли, например, да предпочитам романите на Киран Десаи (*Врява в градината с гуави*) пред Маргьорит Дюрас (*Любовникът*) или Маргьорит Юрсенар (*Мемоарите на Адриан*), описващи източния човек през западната си чувствителност? Трябва ли да имам угризения да си призная, че ми импонира безкрайно много европейската чувствителност на Мишел Уелбек, Фредерик Бегбеде или Петер Хандке пред внушенията на Салман Рушди? Далеч съм от мисълта да ги противопоставям. А не описва ли по добре от всеки друг японската чувствителност именно французойката Мюриел Барбери (*Елегантността на таралежа, И розата сама да е*)? Как да чета безкрайно руския роман *Машенка* на „американеца“ Владимир Набоков или как да си обясня, че Бродски не написва нито ред поезия на английски в Америка? Как да се възторгна от „халюциногенния реализъм“ на трудно, направо невъзможно преводимия нобелист Мо Иен, който изобщо не може да ме докосне? Да заподозра ли в корист Нобеловия комитет, който упорито отказва да присъди наградата на прекалено известния и твърде западния Харуки Мураками? И дали в крайна сметка не е твърде комерсиален и политически коректен прекомерният интерес към творчеството на адептите на вестернизацията Орхан Памук и Елиф Шафак, открито подозирани (вече) в мистификации и фалшификати? Понякога допускам дори колаборационистко съшиване на литературни проекти с канавата на политкоректността. Ако човек е посветил стотици страници в интерпретации на романите на Орхан Памук, това, повярвайте, е твърде разочаровашо.

Книгата *По шевовете на литературата* поставя много въпроси, затова се чете бавно. Това са сериозни методологически въпроси на литературознанието като: отношенията между компаративистика и аксиология, интерпретативни стратегии и рецептивистика, превод и рецепция, социално-политически послания на творбите и множественост на естетическото им битие, етнокултурни и общочовешки послания и др. Толкова подробен, ерудиран и аргументативно богат текст отдавна не ми беше попадал, затова си позволявам да бъда обстоятелствена, да питам, възразявам и тълкувам; да се съмнявам. Всъщност самите ние в момента сме на някаква граница, живеем в предчувствие на залеза на мултикултурализма в стария му блясък, в опит за пренареждане на приоритетите и възможностите, но и в колебание

за реалната възможност за реставрация на националните култури в стария им формат. Изтокът съвсем не е само фон на западните илюзии. Но не е и крайният пристан на спасение.

Магдалена Костова-Панайотова борави с метафори, според които литературите на Балканите са: „буре с барут“, „музикална кутия“, „близки непознати“, „портокал или праскова“, „между световете“, „разсъбличане на метафорите“, „ефект на пеперудата“. Интересните, многопосочни и рефлексивни посоки на това модерно изследване актуализират проблемите на паметта и идентичността, историята и езика в трескавото преоткриване на „близкия непознат“ на Балканите. Кроскултурните творци са глобалисти, но и глокалисти (У. Бек, Р. Робъртсън), т.е. граждани на света, разтворили се в субективното, регионално-идентичното, но едновременно с това – и във всеобщото; полифонични и сложни, те умеят да превърнат собствената си маргиналност в център, в „дискурсивна хетеротопия“ (М. Костова-Панайотова).

В „балканската мозайка“, колоритно подредена в първа глава *Чии са тия Балкани...*, искам да открия като особено сполучлива частта, посветена на Милорад Павич, с прекрасните метафори на разсъбличането, събирането и разделянето на езиците, лекуването на Европа, фигурата на бащата, въобще славянските истории, разказани в контекста на „символичното и въображаемото“. Винаги по повод на Балканите ключовата дума е „памет“. Тук хоризонталното живеене с другия в множествените идентичности (ще добавя – независимо дали са автохтонни или мигрантски като произход) е срещнато с вертикалата на културната памет по нашите земи. Предполага се, че се е получил здрав шеф от това засрещане. Но може и да се възрази. В действителност няма хомогенни култури, но безспорно съществува воля и желание за хомогенност, поне в степента на самоопределение – попитайте някой французин или англичанин, италианец дали има „френска“ или „английска“, „италианска“ култура или това е просто един аморфен конструкт? Националното и историчното присъстват и определят това, което наричаме „сигнификация на националния дискурс“. Мисля си, че едва ли трябва да бъдат противопоставяни европоцентризмът и другостта по този краен начин, по който го прави Хоуми Баба, говорейки за разколебаване на европоцентризма, за „хибридността и амбивалентните пространства на културната идентичност“ и представяйки за еквивалентни стойности „асимиляцията“ и „интеграцията“. Плътната убедителност на текста на Костова-Панайотова тук внушават цитираните мнения на Райсенбергер, Лотман, Л. Улф, Д. Кицикис и Микановски, както и метафорите на М. Тодорова („балканизъм“), Г. Тиханов („световна литература“), Е. Саид („съкровено отчуждение“), В. Голсуърти („колониализъм на ума“),

Бакич-Хейдън („вариации на ориенталистка тема“), К. Флеминг („вътрешното аутсайдерство“). Обоснован е интересът към мигранта, към „преведения човек“ (Рушди), „който има по-остър поглед и събужда литературата за нов живот, изважда я от предразсъдъците, светското бърборене и идеологиите“ (Льобри), защото съумява да се откъсне от определена култура и да я свърже с другите по-успешно.

Склонна съм да мисля в духа на П. Казанова, която твърди, че не е необходимо икономическите или политическите теории на глобализацията да бъдат механично прилагани към културата. Добре е да се разширява обхватът на дадено проучване на литературните феномени, като се съхранява опорната точка. Единната памет на нацията се разроява в множество паметни – това е така, но, както виждаме от собствения си балкански опит, може да бъде доста опасно, защото ерозията на паметта е феномен *дежа вю* за нашите географски ширини. Книгата „По шевовете на литературата“ разглежда литературата на „преведените хора“ от Балканите, която променя контекстите на Запада, тези автори са „пратениците на литературата“, необходимият коректив, подкопаващ доминациите. Метафорите „ъгъл, мост, врата“ – опасното, враждебното („големият балкански конкурс на омраза срещу другия“, Угрешич), „буре барут“ и пр. са познати балкански литературни стереотипи. Удовлетворяващо обаче е преобръщането на черно-бялата метафорика в посока на светлината (Казандзакис). Приветствам схващането за чужденеца като „собствено алтер-его“; както и разсъжденията върху полижанровата палитра от мемоари и документална проза (Макриянис), поезия (Кавафис), пиеси (Дуковски), пътеписи (Златар, Матош), есета (Куртовик, Угрешич), романи (Маджуранич, Превелакис); както и наблюденията върху българската литература. В унисон със зададената изследователската тема е и методологичният подход на авторката – кроскултурен и еманципиращ.

Много интересна глава в тази книга е посветена на българските образи в румънската литература. И така: балканска ли е Румъния? Ако вярваме на Чоран – да, отчайващо балканска, но и обнадеждаващо балканска, защото румънците могат да внесат витална енергия на уморената цивилизована Европа. Еминеску и Садовяну пък изолират негативните черти на румънеца от балканския му портрет, напомнят му за съседа, възплъщение на „противоречивата двойственост и дремещото зло“ (Костова-Панайотова). Не са балканци румънците по ред цивилизационни, исторически, филологически, географски причини. Това са: латинският език

и култура, историческото заобикаляне на границите на Османската империя, очертаването на Дунав като граница на полуострова. Но най-вече това е проблем на самоопределяне.

Докъде се разпростират Балканите и чии са те, дали описателната стратегия към стесняване или към окрупняване е печеливша? Допълнително осветяване на проблема бихме могли да потърсим например у Божидар Йезерник „Дивата Европа. Балканите през погледа на западните пътешественици“ (2013). А също и в една статия на Милан Кундера, писана в далечната 1984, търсеца отговор на въпроса какво представлява Средна Европа и докъде се простира Европа въобще – *Трагедията на Централна Европа*. Има много геополитика в тези размишления, а литературата е имплицитно потопена в тях.

В стремежа на Магдалена Костова-Панайотова към полижанрова аргументация искам да отбележа две открития за себе си като читател – Александър Робот (поезия, пътеписи, разкази, есета) и Йоан Грошан *Сто години пред портите на Ориента*.

Авторката е склонна да поема рискове – категоричен риск е да се пише обобщително за доминантите в литературата от началото на XXI век, особено за славянските балкански литератури. Например доколко конфесията има решаващо отношение към литературата? Имам известни колебания към някои обобщения, например „как разпадащият се югосвят, както и светът на комунистическите режими в региона като цяло, актуализира проблема за паметта, историята, литературата и езика“ (Костова-Панайотова). Този разпад на Балканите в отделните страни се случва и продължава да се случва диаметрално различно в осмислянето на миналото, той рефлектира много различно в паметта и езиците ни. Безспорен е феноменът „югославска носталгия“. И той е различен от южнославянската носталгия въобще. Какво да кажем за зловещите националистически кръвопролития на войната от 90-те, както и нездравите македонски експликации на националния мит. В тази глава са разгледани творбите на В. Костов и Ц. Здравековски. Включени са и наблюдения върху нашумелия роман на В. Андоновски *Пътът на света* (македонските колеги със завидно самочувствие мислят този роман за пъп на съвременната балканска литература). Щрихиран са своеобразните жанрови контаминации между авантюрният разказ в стил магически реализъм, митична историография, криминален роман, сайфикшън а ла Жул Верн. Откритие на М. Костова-Панайотова е феноменът Горан Петрович (*Магазинчето сполука*) и направените аналогии с М. Павич и Д. Угрешич, както и романите на Вл. Баяц, написани с елегантен финес и мъдър скептицизъм. На пиесите на Павич заслужено е отделено специално внимание в разсъжденията върху представите за

„хиперлитература и хипертекстови модели на четене“ (Костова-Панайотова), върху преподаването на Гутенберговата галактика от този уникален писател, върху интерактивната литература-игра, която той прави, върху ризоматичното и лабиринтното писане. Предложен е задълбочен анализ както на известните, така и на по-непопулярните му творби – сложни, многопосочни и отворени за тълкуване палимпсести. Изследователката се фиксира не само върху интертекстуалността, но и върху интратекстуалните модуси на авторепрезентация на този творец и действително това е една много сериозна и задълбочена част от изследването. Проследена е темата за срещата с другия на една и съща земя в романа на Др. Михайлович *Венецът на Петрия*, където е използван етнодиалектен език на средна Сърбия и косовските говори. Този литературен сказ вече се превърна в постмодерен и престижен начин за писане; къде оригинален, къде силно дразнеш, той има своята проява и в българската литература (М. Русков, Г. Божинов, Н. Терзийски, Цв. Цветкова). Дали това е вид повлияване, откъде накъде се наложи тази тенденция, не знаем, но очевидно тя бележи някаква травматична идентификация с тревожното разрушаване на идентичностите, защото може да бъде проследена целенасочено в творчеството на доста балкански автори.

В главата „Спомнящият си човек на Орхан Памук – портокал или праскова?“ авторката Костова-Панайотова заговаря за усещането за хипертрофия на термина „балканизъм“ в познатите конотации на травма, кръвопролитие и раздор. Утешително звучи констатацията на Б. Богданов, че на Балканите не се е случило нищо чак толкова ужасно в сравнение с други места по света, но пък, спомням си, как в словото си на Доктор хонорис кауза, в аулата на СУ през май, 2011 г., самият Орхан Памук акцентира именно върху „общата ни кървава история“, която можем да преодолеем и оставим зад гърба си само чрез литературата и изкуството. В този смисъл самият Памук официално се дефинира като „балканец“. Затова проследяването на приключенията на идентичността и паметта при него очевидно попада в „шевовете“ на балканската, османската (ислямска) и западната културна традиция, едновременно съчетали отчуждението на Запада с чувствеността на Изтока. Всъщност именно с това е интересен Памук – едновременно кроскултурен, вестернизатор, писател-журналист, чийто авто-пиар следва хребета на събитийната вълна.

В следващата глава *Фикционалният аз и фигурата на Бащата*, посветена на Данило Киш, се намесват типичните балкански колизии: баща-син, мачисткото, но и матриархално светоусещане на балканеца, конотациите християнство-ислям-еврейство – т.е. допълнителната

другост, вторичната идентичност на човека, роден на Балканите, с чувството, че е едновременно и европейец, и юдей. Фигурата на изчезващия баща е в абсолютен унисон с нормите на конфесията (матриархата в юдейството) и се превръща в гореща точка, в която се взаимопроникват литература, политика, митология, история, религия. Д. Киш е важен писател със своите паралелните образи, разминавания, проекции на поведение и идентичност на балкански човек. Неслучайно тук е разгледан с няколко романа, в които се говори за „хиатусен фройдистки сюжет“ – *Градина-пепел* и *Пясъчен часовник*.

„Нещо славянско, напълно неразбираемо. *Европа в Сепия* и *Лисицата Д. Угрешич* е глава, която представя обстоен екскурс върху може би най-мъдрата балканска авторка. Акцентите са поставени върху философско-митологичния ѝ роман „Лисицата“, а също и върху портретирането на Европа в режим *сепия* – почти в духа на магическия реализъм на И. Алиенде. Балканската странстваща авторка-бунтарка е нещо средно между Одисей и Шехерезада, пледираща за транснационална литература. Но и съзнаваща, че това е утопия. Чертите на националното няма как да избледнеят, подобно цветовете в сепия, които всъщност, според класическата фотографска технология не са избелели, а са умишлено пожълтени, имитиращи изкуствено състаряване и златните отблясъци на светлината по залез. Колкото до трактовката сепия-отрова-кафява боя-фашизъм – мисля, че тук свъхинтерпретацията и пренапрегнатите смисли, които Угрешич влага, са явни. Защото смисълът може да бъде и друг – избелявайки, Европа се позлатява и помъдрява. Съхранява паметта си в патината на сепията. Явна е гениалната семантично-семиотична игра с името Загреб (загробване-загърбване) или хрумването ѝ да представи Балканите като макет на увеселителен парк и циркова шатра. (Впрочем, макар да ѝ липсва икономически аргумент, тя почти улучва съвременните прогнози за световната икономика, според които ако не се фиксира върху развитие на хайтек проекти, Европа, вече изоставайки фатално от Китай, САЩ и Канада, съвсем скоро ще се превърне в новия Дисниленд на света.) Вл. Баяц бе описал Балканите като баня, хамам. „Днес, твърди Дубравка Угрешич, Източна Европа си е повече от всякога Източна Европа“. Днес, според Угрешич е 2016-2017 година. Но в нашето днес – едва ли. Преживяла доброволното изгнаничество някога, Дубравка Угрешич би трябвало най-добре от всички нас да разбира и лицемерния космополитизъм, и патологичната фобия, но и безкрайната наивна доверчивост на западния човек спрямо другостта и страданието. Защо целият свят говори за изгнаничеството

на Рушди и заплахите към него, а мълчи за самоизгнанието на Уелбек например? А причините за изгнанията им са едни и същи.

Предизвикателството на настоящата книга, подчертано излъчва втората ѝ част: *Между два свята*, посветена на литературата на далечния Ориент. Лично за мен повечето кроскултурни автори тук бяха открития. Сблъсках се и с редица теоретични иновации – с повествователния жанр „кайдан“ например (така се нарича японският хорър или съспенс). Сред разгледаните тук автори на първо място застава Йоко Тавада. Неговите творби наблюдават идентичностите на „разместения човек“, усвояването на „европейски“ културни мотиви в светлината на Изтока: Хамлет, Спящата красавица, Данко, Ева, Чеховите героини. В романа *Кучешка невеста* например, определен като римейк на „Мери Попинз“ са забъркани в екзотичен сос Кафка, Лакан, Барт. Проследени са образите на Япония и границите на стария свят на Европа и Русия, както и източните подстъпи към феминизма. Изводът е, че за да схванеш синтеза на културите, е нужна дистанция и спрямо своето, и спрямо чуждото и това е много важно наблюдение. А пътуването през книгите и сближаването на островите на своето и чуждото е прекрасната изследователска метафора, изнамерена от Костова-Панайотова. Светът е нова табула раза, която има нужда от пренаписване.

Другият важен далекоизточен, а всъщност толкова английски автор, разгледан в частта *Между два свята*, е Кадзуо Ишигуро, вписан в изследователските наблюдения с романите си *Бледният изглед към хълмовете*, *Никога не ме оставяй* и *Остатъкът от деня*. Типичен представител на английската постколониална кроскултурна литература, Ишигуро в своите изказвания поставя един фундаментален и за настоящото изследване проблем – за европейската идентичност на руската литература. Впечатляваща е ироничната дистанция на Ишигуро спрямо аксиологическата представа за класичност и литературност. Прозорливо уловени от изследователката са и „костенурският ритъм“ в динамиката на стила му; и конструираният от него образ на Япония като парчета от спомени, мозайка на вероятно някаква скрита, генетична памет; и представата му за английския език като за субтитри, зад които звучи родният японски; и мотивът за самоубийството като типично японски акт на реакция срещу загубата на идентичност, който толкова много допада на англичаните; и двойничеството а ла Достоевски, в смисъл на това как човек използва паметта си. Изследването формира едно цялостно впечатление за японско съвършенство на Ишигуровия почерк, в който прозира хибридната менталност на едно по-скоро въображаемо разграничение между свое и чуждо.

В главата за Франсоа Чън *И вечността не стига*, този автор е интерпретиран в резонанса на трептенето, очертан е двойно преобръщащият поглед на отгласкването от биполярните модели на бариери и граници, предложена е екстравагантна концепция за даоистката реакция на текста Марсел Пруст – в Чън. В частта, озаглавена *Когато съдбата играе маджонг*, е разгледана Ейми Тан със странния ѝ роман в 16 истории *Клуб на щастieto и късмета*, смело рушащ жанровите парадигми и конструиран на принципа на играта. Творчеството на тази авторка е видно като тържество на феминизма по линия на темата майки и дъщери, неолиберализма и мултикултуризма.

Буда от предградията на Ханиф Курейши моделира още един „английски“ далекоизточен образ на разказвач, журналист, сценарист, кинорежисьор, фиксиран върху темата за социалната адаптация на аутсайдерите от предградията и мигрантите и включването им в доминантата на приемащата култура. Наистина четенето на този роман е празник за душата и сетивата, смехът и тъгата струят от всяка страница, лично съм задължена на Магдалена Костова за това откритие. Интересното в този роман е екстравагантното връщане към времето на бащите-хипита и сърдитите млади хора, вече твърде позастарели, сблъскали позиции с привидното безразличие и стоицизъм на младите. Това е един типичен роман за възпитанието в странно време и странен свят, в който расовите бариери са подменени от социалните, в който човекът от центъра и маргиналът разместват местата си. Тук ще срещнем и мотива за Маугли (като реверанс към Киплинг, с когото започнахме), оркестриран в романа в екзистенциалната проблематичност на мелеза, противопоставен на чистокръвните англичани, индиецът, който при това притежава смелостта да играе Маугли като театрална роля, да лансира на сцена собствените си комплекси и терзания, не без свръхдоза интелектуалска ирония. Идиличната викторианска идея за добрата стара Англия и блясъка на послушната колония са скрити зад маска, която веднъж завинаги пада пред тези представи. Оказва се, че социалното включване и националната интеграция са сатирично пресрещнати, пародийно сблъскани и практически... невъзможни. Курейши предлага един друг, изключително критичен поглед към илюзиите на мултикултурализма, при това го предлага с широка усмивка. Парадокс е, че богатият и образован индиец в романа му се сблъсква с бедните, гладни и невежи англичани; бащата и синът извървяват традиционния си индийски път на самоусъвършенстване, нещо, което белите англичани не могат да постигнат и идеята за интегритет се срутва.

В следващата глава е разгледан романът *Половин живот* на В. Найпол (определян като „певецът на неоколониализма“). Идеята за невъзможната свобода на твореца, копнеещ по Англия, е експлицирана чрез мотива за утопията на пътуването и завръщането, за упадък на постколониалните култури. Найпол описва човека в своята култура без възможност за избор, обхванат от тоталното чувство на отчужденост, както и странното уютно усещане, че навсякъде по света ти си у дома. Но не и в собствения си дом. Парадоксът на Найпол се състои, от една страна, в крокултурните му послания, сред които не на последно място е възможността да те разбират, четейки те именно в превод. Преводът като трето пространство на интерпретацията е една от важните оптики на изследователката Костова-Панайотова. Другата страна на парадокса Найпол е хрумването, че липсата на контекст може да бъде мощно оръжие на твореца, който именно така решава своите кризисни драматични дилеми – чрез преселение.

Следва главата *Миналото е чужда страна* – продуктивната теза на Дейвид Лоуентал тук е разработена върху основата на белетристиката на магическия сюрреалист Салман Рушди. Включени са и сборникът му *Изток Запад*; пророческият роман *Ярост*, посветен отново на недоразуменията между Изтока и Запада, но вече и между класическо и постмодерно, и *Последният дъх на мавъра*, един великолепен палимпсест за памет, изгнание и любов или за пренаписване на Декарт през призмата на идеите на еврейството, както и тезата за фундаментализма като всеобща беда.

Темата за универсалния чужденец, който изковава своя Аз, е разработена от Ана Мой в романа „Черен ориз“ – една френскоезична вьетнамска конфуцианка, мислеща себе си в плана на другия. Това е изключително провокативен разказ за преживения ужас на Виетнамската война, моделиран в познато светоусещане и философия, основано върху темата за баналността на злото (по Х. Арент, Цв. Тодоров). Следват главите *Долу фамилиите имена и нациите*, посветена на Майкъл Ондатджи, и *Английският пациент* – роман със световна холивудска слава, написан с активно театрално и фотографско въображение, една блестяща историческа метафикция, ползваща всички печеливши похвати на мелодраматичното (загуба на памет, обезобразяване-разпознаване, еротична картография на паметта за любовта, екзотични пространства като пустини, пещери и т.н.). Роман, който в крайна сметка отхвърля имперската реторика и е постколониален в истинския смисъл на думата. И с още един автор ни среща М. Костова-Панайотова, това е Мохсин Хамид и романа му *Изход: Запад*.

Едно от големите открития лично за мен в тази книга бе творчеството на Амин Маалуф: *Везните на Леванта, Гибелни идентичности, Кръстоносните походи през погледа на арабите*. В литературните картини на Маалуф, подобно на Итало Калвиновите, възкръсват броеници от градове и пространства, трептят парадоксите на езика и вярата на един християнин ливанец, говорещ свещения арабски език на исляма, събуждат се за живот духовете на семейството, рода и „единствено възможната родина“. Демонстриран е един типично „панориенталистки начин на осмисляне на света“ (Костова-Панайотова).

В крайна сметка обсебващата тема на настоящата книга *По шевовете на литературата* е посветена на кроскултурните тенденции в съвременната световна литература, която, иска или не, е вписана в двоично ориентираните представи на човека за Изток и Запад. И най-интересната амбиция на текста на М. Костова-Панайотова е да потърси баланса в трактовките на кроскултурните творци по отношение на класическите представи на ориентализма, от една страна, и оксидентализма – от друга. Срещайки постановките на Едуард Саид с идеите на Йън Бурума и Авишай Маргалит. (Buruma, I., A. Margalit. *Occidentalism. A short History of Anti-Westernism*. 2004; Бурума, И., А. Маргали. *Оксидентализмът. Кратка история на антизападничеството*. С.: Кралица Маб, 2006.) Настоящата книга си поставя и успешно постига задачата да формулира идеята за един възможен нов компаративизъм, съграден с помощта на идеите на Тео Д`хаен, Паскал Казанова, Мишел Льобри, Уолтър Миноло, допускащ разместване на литературната гравитация на желанията и представите встрани от евро-американските меридиани на културата. Засега на Изток. Но не задължително и завинаги.